

10 YILLIK BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Saule BAYCAUN*

It has been ten years since Turkmenistan declared its independence in 1991. The economic situation in the country has progressed a great deal since then. As the poorest country in the Soviet Union, the first years of independence were marked with low life standards and economic conditions. Turkmenistan's president Niyazov once stated that the country would rapidly recover from recession and emerge as the second Kuwait with its rich natural resources. The Turkmen authorities tried to accelerate the process of transition into market economy and attract foreign capital to increase production in oil and gas sectors. Nonetheless, the authoritarian regime and bureaucracy serve as the most important handicaps in the way to achieve the goal that Niyazov once set.

Genel Ekonomik Durum

BDT'nin oluşumunun ilk yıllarında Türkmenistan, ekonomik ve istatistik verilerinin bulunmadığı tek ülke olmuştu. Türkmenistan bağımsızlıkla birlikte, ekonomik yapısı nedeniyle büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ülke ekonomisi özelliği, daha Sovyetler Birliği zamanında takas ticaretine bağlı olarak işliyordu. (Buna

.....

**Türkmenistan
bağımsızlıkla birlikte,
ekonomik yapısı
nedeniyle büyük
ekonomik sorunlarla
karşı karşıya kaldı.**

.....

katı antienflasyonist politikalar uygulanması, yabancı paraların dolaşımının serbestleştirilmesi ve özelleştirme gibi çeşitli önerilerde bu-

bağlı olarak Türkmenistan hâlâ kaynaklarının büyük bir bölümünü başka devletlere ihraç ederken, diğer devletlerden malları ithal ediyor.) Bu durumda yapılan küçük değişiklikler bile ekonomiyi ciddi bir şekilde etkiliyordu.

IMF ve Dünya Bankası, ülkenin ekonomik krizden çıkması için

* ASAM Türkistan Araştırmaları Masası, Asistan.

¹ Nezavisimaya, 8 Aralık 1995.

Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 17-38.

lunmaktadır.¹ Fakat Türkmenistan, Rusya, Ukrayna, Kırgızistan ve diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak, kendi belirlediği yolda devam etmeyi tercih ederek, IMF reçetelerini uygulamakta acele etmemektedir. Türkmenistan'ın IMF ve Dünya Bankası'yla çalışmak istememesinin iki nedeni vardır. Birincisi, IMF ve Dünya Bankası çerçevesinde gerçekleştirilen projelerin çoğu vatandaşların büyük bir kısmına ek ekonomik hak ve özgürlüklerin tanınması koşulunu getirmektedir. IMF ve Dünya Bankası'ndan gelen bu tehlikeyi fark eden Türkmenistan yetkilileri, hemen işbirliği sürecini askıya almışlardır.

.....
**Türkmenistan'ın
 Komünist Partisi Birinci
 Sekreteri daha sonra ise
 Türkmenistan'ın
 ilk Devlet Başkanı olan
 Niyazov, "Türkmenbaşı" -
 yani tüm Türkmenlerin
 lideri unvanını
 benimsemiştir.**

Türkmenistan basınında zaman zaman bu kurumlarla olan işbirliği konusunda çıkan haberler ise propaganda amacını taşımaktadır. İkinci önemli neden ise, Türkmenistan'ın IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği içerisine girmesi durumunda, her iki kuruma da dış ticaret ile ödemeler dengesi ve ülke bütçesinin gelir ve giderleriyle ilgili ayrıntılı ve gerçek bilgileri vermek zorunda kalacak olmasıdır.² Katı sansür uygulayan Türkmenistan hükümeti için dış ticaret ve bütçe oluşumu ile ödemeler dengesinin ayrıntılarının açıklanması ise kabul edilemez bir durumdur.

Zira, ülkede ekonomik program ve reformlar Saparmurat Niyazov tarafından belirlenmektedir. Türkmenistan'ın Komünist Partisi Birinci Sekreteri daha sonra ise Türkmenistan'ın ilk Devlet Başkanı olan Niyazov, "Türkmenbaşı" -yani tüm Türkmenlerin lideri- unvanını benimsemiştir. Milli para birimi ve heykellerden başlayarak Fransa'da üretilmiş erkek parfümlerine kadar, Türkmenbaşı'nın resimlerine rastlamak mümkündür. Ülkede yüzlerce şirket onun adını taşımakta, doğum günü ise Türkmenistan'ın Milli Bayrak günü olarak kutlanmaktadır. Bununla birlikte Türkmenbaşı ile ilgili haberler çıktığı zaman mutlaka ortalama 20 dolar olan maaşlara da değinilmektedir. Türkmen liderinin, ülkede herkesin ayrı bir evi olacağı, çok yakında refah ve istikrarın sağlanacağı ve Türkmenistan'ın "ikinci Kuveyt" olacağı ile ilgili vaatleri sıkça alaylı bir şekilde hatırlanmaktadır.

² Muhamaedgeldi Berdiyev, "Osobennosti Agrarnih Reform V Turkmenistane", *Tsentrlnaya Aziya I Kavkaz*, Sayı 15, 1998, s. 19.

Dünyada doğal gaz fiyatlarının artması nedeniyle ülkenin dış ticareti 1992 ve 1993 yıllarında iyileşme göstermiş, fakat eski Sovyetler Birliği devletlerinin borçlarını ödememesi doğal gaz ihracatının azalmasına ve dolayısıyla ülkeye giren dövizin düşmesine neden olmuştur.³ Bunun üzerine Türkmenistan en büyük müşterisi olan Ukrayna ve Gürcistan'a gaz sevkiyatını düşürmüş ve hatta 1997'de tamamıyla durdurmuştur. Bunların sonucunda, ülkede GSYİH oranı 1993-1995 yıllarında % 30, 1996'da % 3, 1997'de ise % 26 azalmıştır.⁴

Yıllara Göre GSYİH

Gösterge	1995	1996	1997	1998	1999
GSYİH (cari fiyatlarla, milyar manat)	1.072	7.608	9.647	13.241	19.065
GSYİH (milyar ABD Doları) (b)	2,5	1,9	1,8	2,5	1,6
GSYİH (satılma gücüne göre, milyar ABD Doları)	6,7	7,3	6,6	7,0	8,3
GSYİH % reel büyüme	-8,2	-7,7	-25,9	5,0	16,0

Kaynak: *The Economist Intelligence Unit, Turkmenistan Country Report, September, 2000.*

Doğal gazdan beklenen geliri elde edemeyen hükümet, harcamaları kısma yoluna gitmiştir. 1994 ve 1995 yıllarında bütçe açığı GSYİH'nin %1.5'ine ulaşmıştır.⁵

1997 yılının ilk altı ayında sanayi üretimi %14.7, doğal gaz üretimi %27.3 düşerken, petrol üretimi %0.4 artmıştır. Pamuk üretiminde de çok önemli bir gerileme yaşanmıştır. 1997 yılı üretiminin 1.4 milyon ton olması amaçlanırken ancak 620,000 ton pamuk üretimi gerçekleşmiştir. 1998 yılı Eylül ayı itibarıyla pamuk üretimi 270,400 ton olmuştur. 1997 yılının aynı döneminde ise 181,900 ton üretim yapılmıştır. 1998 yıl sonu verilerine göre pamuk üretimi aynı sene içerisinde 1.3 milyon tonu bulmuştur. 1998 yılı pamuk rekoltesinin geç-

³ "Turkmenistan: Obşaya Harakteristika", <http://www.transcaspian.ru/cgi-bin/web.exe/rus/2135.html>, 5 Temmuz 2000.

⁴ Muhamedgeldi Berdiyev, "Osobennosti Agrarnih Reform V Turkmenistane", *Tsentralnaya Aziya İkavkaz*, Sayı: 15, s. 21.

⁵ *Moskovskaya Pravda*, 8 Nisan 1997.

miş yıllara göre daha iyi olması ve ayrıca daha önceki üretim kapasitesinin ürettiği pamuğun %5'ini bile zor işleyen ülkenin bugün %40'tan fazlasını kendisi işlemesi, 1999'da Türkmenistan'ın iç pazarında canlılık yaratması beklentisini doğurmuştur. Gerçekten de 1999 Ocak-Nisan ayları arasında sanayi üretiminde toplam %16'lık bir artış kaydedilmiştir.⁶ Üretilen pamuk artık en son teknoloji ile ipliğe, kumaşa ve elbiseye Türkmenistan'da dönüştürülmektedir.

.....

**2000 senesinde
Aşgabat'ta teknoloji
açısından Orta Asya
bölgesinde en gelişmiş
tekstil kompleksi
devreye girmiştir**

.....

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkmenistan'da daha çok otellerin ve tekstil şirketlerinin inşa edilmesine önem veriliyordu. Ülke, pamuk işlemeye yönelik tekstil sanayiine sahip değildi. 1990'da yetiştirilen pamuğun yaklaşık olarak sadece % 4'ü ülkede işleniyordu. Fakat, ülkenin nerdeyse tüm bölgelerinde son teknoloji ile donatılan tekstil fabrikalarının inşa edilmesiyle pamuğun yarısına yakın bir bölümü ülkede işlenir hale gelmiştir.

Yerel şirketler rekabet edebilecek düzeyde ve kalitede mallar üretmektedir. Üretilen ürünlerin üçte ikisi Almanya, Türkiye, İsviçre ve ABD gibi ülkelere ihraç edilmektedir. 2000 senesinde Aşgabat'ta teknoloji açısından Orta Asya bölgesinde en gelişmiş tekstil kompleksi devreye girmiştir.⁷ Yeniden yapılanma faaliyetlerinin önemli parçalarından birisi olan inşaat sektöründeki gelişmeler ümit verici olmuştur. Başta Türk firmaları olmak üzere yabancı firmaların kısa zamanda tamamladığı 30'a yakın proje planı işlerliğini kuvvetlendirmiştir.

Türkmenistan hükümetinin ithal ikameci programı dahilinde gaz üretimine verdiği önem nedeniyle, ülkedeki hizmet sektörü az gelişmiştir. Sınırlı kredi kullanma hakkı ve düşük satın alma gücü nedeniyle sektör tehlike içindedir.

Bununla birlikte hükümet, serbest piyasa ekonomisine geçiş için önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar son yıllarda daha da hızlanmıştır. Bazı mallar üzerindeki fiyat kontrolü kaldırılmış, özel çiftliklerin artmasına izin verilmiştir. Mali sistemin yeniden yapılandırılması ve KDV sistemine geçiş çalışmaları başlatılmıştır. Bir yandan vergi gelirlerinin

⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz., http://www.countrywatch.com/files/175/cw_topic.asp?vCOUNTRY=175&TP=ECO

⁷ Atayev, "Ekonomiçeskaya Model Prezidenta Turkmenistana Saparmurata Turkmenbaşı", *Türkmenistan İnsan Hakları ve Demokrasi Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, s. 17.

.....
**Türkmenistan yönetimi,
 çoğulcu demokratik rejim
 ve serbest piyasaya geçiş
 yönünde oldukça
 tedbirlidir. Toplum
 alışkanlıklarını sarsmayan
 ve bağımsızlıklarını yeni
 kazanmış diğer
 cumhuriyetlere oranla
 daha yavaş tempoyla
 gelişen bir reform
 sürecini benimsemiş ve
 Batılı ülkelerin
 eleştirilerine rağmen bu
 alandaki tutumunu
 değiştirmemiştir.**

.....
 sarsmayan ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış diğer cumhuriyetlere oranla daha yavaş tempoyla gelişen bir reform sürecini benimsemiş ve Batılı ülkelerin eleştirilerine rağmen bu alandaki tutumunu değiştirmemiştir. Diğer taraftan ise, bürokrasinin fazlalığı, nihâi kararların devlet başkanı tarafından alınması ve rüşvet, yabancı yatırımlar ve ülke ekonomisi için ciddi engelleri oluşturmaktadır. Yabancı sermaye, bankacılık, mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin yasalar 1992 yılında çıkarılmıştır.⁹ Öte yandan vergi, işgücü, sağlık ve sosyal güvenliğe ilişkin yasalar yeterli içeriğe sahip değildir.

Ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde Türkmenistan, diğer BDT ülkelerine göre biraz geride kalmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kaynak sıkıntısıdır. Başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere doğal gaz ihraç ettiği ülkelerin milyarlarca dolar tutarındaki borçlarını ödememesi, Türkmenistan'ı zor durumda bırakmış ve bırakmaya da devam etmektedir. Geniş kapsamlı reformların uygulanmasında, devlet işletmelerinin özelleştirilmesinde ve tam fiyat serbestleştirilmesi sağlanması zorluklarla karşılaşmaktadır.

arttırılması yönünde çalışmalar yürütülürken, diğer yandan da bütçe açığını en aza indirebilmek için hükümet harcamalarında tasarruf tedbirlerine gidilmiştir. Yabancı sermaye, para politikası ve özelleştirme ile ilgili kanun tasarıları hazırlanmıştır. Hükümet, kalkınmayı 10 yıllık bir vadeye yayarak, 10 yıllık üretim ve yatırım planı hazırlamıştır.⁸ Plan, ülkede yabancı sermaye ile yabancı ortaklığa açılımını ve pazar ekonomisi düşüncesinin yasal zemine oturularak idari alanlarda hakim kılınmasını amaçlamaktadır.

Türkmenistan yönetimi, çoğulcu demokratik rejim ve serbest piyasaya geçiş yönünde oldukça tedbirlidir. Toplum alışkanlıklarını

⁸ Daha geniş bilgi için Bkz. The Economist Intelligence Unit, Turkmenistan Country Profile, 2000, http://store.eiu.com/index.asp?layout=show_sample&product_code=CR&code_type=pubcode&country_id=&ref=product_sample_product_home_page_sample.

⁹ Vitaliy Şvidko, "Perehod K Rinoçnoy Ekonomike: Ekonomičeskiye Reformı V Gosudarstvah Tsentralnoy Azii", <http://www.transcaspian.ru/cgi-bin/web.exe/rus/3667.html>, 4 Ağustos 2000.

Türkmenistan dış ticareti daha çok karşılıklı mal takası temeline dayandırılmış olup, yoğun olarak BDT ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. 1994-1995 yıllarında pamuk üretiminin yarısına yakını takas yoluyla ihraç edilirken, 1 Mayıs 1996 tarihinde kabul edilen kararla pamuk, kereste, petrol ve ürünlerinin takas yoluyla ihracatı yasaklanmıştır.¹⁰

Ülkede ekonomik krizle karşı karşıya kalan halkın sıkıntılarını ve giderlerini hafifletmek için "karne sistemi" uygulanmaya konuldu. Bu karne sistemine göre, önemli gıda maddeleri devlet tarafından tespit edilmiş fiyatlardan belirli miktarda satılmakta idi. Ancak, Türkmenistan'ın başkentinde bile karnelerle yiyeceğin sağlanması % 60'ı geçmiyordu, diğer bölgelerde durum daha da vahimdi. 1996 sonbaharında karne sistemi kaldırıldıktan sonra, hükümet tarafından alınan karara göre, karne sisteminden maaşı toplam 80 bin Türkmen Manatını geçmeyen aileler özel belge ile yararlanabilmekteydi.¹¹ Türkmenistan yetkililerinin bu kararı da halka gıda maddelerini sağlama sorununu çözmemiştir. Karnelerle göre sağlanan gıda malzemeleri ise kullanma tarihi geçmiş ve kalitesizdir. Karneden yararlanamayanların durumu ise daha da kötüdür: ekmek almak için insanlar çok uzak bölgelerden Aşkabat'a gelmektedir. Bütün bu sorunlar, Türkmenbaşı için 200'den fazla pahalı heykellerin yaptırıldığı ülkede yaşanmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, ülkede grev ve benzeri eylemler bugüne kadar olmamış hadiselerdir. Devletin izlediği politikalar zaten bu tür gelişmelere izin vermemektedir. Ülkede yaşanan ekonomik zorluklar istihdamı olumsuz yönde etkilemiş ve işsizlik oranı % 30'a çıkmıştır.

Sağlık Sektörü

Türkmenistan'da yaşanan ekonomik kriz sağlık sektörünü de ciddi şekilde etkilemiştir. Poliklinik ve hastanelerde yeterli malzemelerin bulunamamasına bağlı olarak insanlara zamanında gerekli yardım müdahalesi yapılamamakta ve basit hastalıklar bile ölümle sonuçlanabilmektedir. Eczane ve hastanelerde ilaçların olmamasından dolayı insanlar çoğunlukta düşük kaliteli ilaçları normal fiyatın birkaç katına lisansı olmayan tüccarlardan pazardan satın almak zorunda kalmaktadırlar.

Sovyetler Birliği zamanında da sağlık sektöründe en geri ülke olan Türkmenistan'da bebek ölüm oranı diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne nazaran daha fazladır.

¹⁰ Muhamedgeldi Berdiyev, "Osobennosti Agrarnih Reform V Turkmenistane", s. 22.

Ülkelere Göre Bebek Ölüm Oranı (2000)

Ülke	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Bebek Ölüm Oranı	2.2	2.6	2.2	3.3

Kaynak: World Development Report, 2000

Enflasyon

Türkmenistan, bağımsızlık sonrasında enflasyon yönünden oldukça zor dönemler yaşadı. Enflasyon, 1994'te % 1800 seviyelerine çıkmış ve Türkmenistan geçiş sürecinde olan ülkeler arasında en yüksek enflasyona sahip ülke konumuna gelmiştir. 1995'te ise ancak % 1000'e kadar inmiştir. Manatın dolar karşısındaki değer kaybının önüne geçilemediği için ücretler enflasyon karşısında erimiştir. 1995

senesinde kişi başına GSYİH 970 doları buluyordu. 1993-1995 seneleri arasında reel ücret %80 düşmüştür. Ancak, enflasyon ciddi anlamda ancak 1996 yılında düşürülebildi: % 450. Buna bağlı olarak, 1996'da reel ücretler % 84 oranında artmıştır. Kişi başına gelir ise 870 dolar idi.¹² Enflasyonun düşürülmesinde en çok, resmi ve piyasa döviz kurları arasındaki farkın ciddi bir şekilde azaltılması ve resmi kurun borsada haftada bir tespit edilmesi etkin rol oynamıştır.

1997'de enflasyon hızlı bir şekilde azalmaya başlamış ve % 20'ye kadar gerilemiştir. Bu gerilmedeki en büyük etken hükümetin döviz kurunu sabit tutmadaki başarısı olmuştur. Kişi başına GSYİH 1630 dolara çıkmıştır. 1997 yılının sonunda tekrar başlatılan doğal gaz ihracatının artmasıyla 1998 yılında GSYİH 1997'ye oranla % 5 arttı.¹³

.....
Türkmenistan hükümeti,
ülkeyi ekonomik krizden
çıkarmak için, doğal
kaynaklarına ve
ekonomik potansiyeline
bağlı olarak, üç yön
belirlemiştir: Enerji
sektörü, tarım sektörü ve
tüketim malları sektörü.

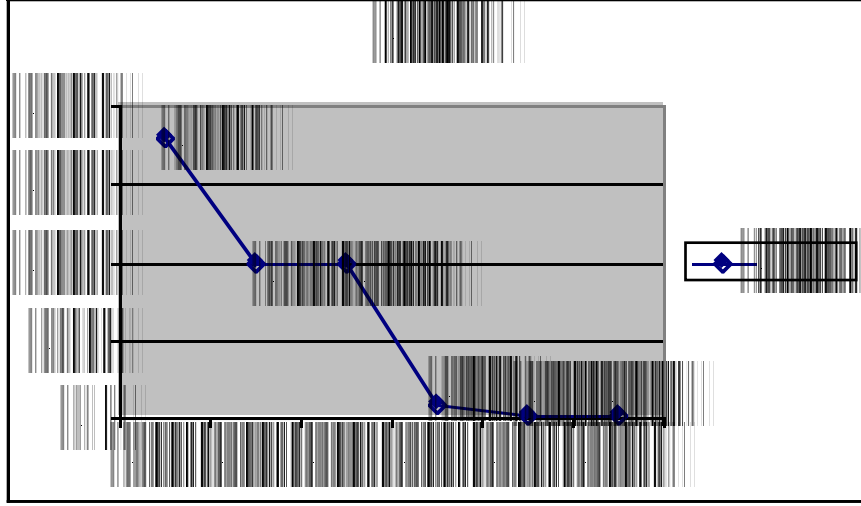
¹¹ Aşır İolıyev, "Problemi Ekonomičeskogo i Sotsialnogo Razvitiya Turkmenistana", *Tsentralnaya Azia i Kavkaz*, Sayı 13, 1998, s. 17.

¹² "Türkmenistan: Obşaya Karakteristika", <http://www.transcaspian.ru/cgi-bin/web.exe/rus/2135.html>, 5 Temmuz 2000.

¹³ Meredeov, "Zakonodatelnoye Obespeçeniye Reform i Preobrazovaniy Prezidenta Turkmenistana Saparmurata Turkmenbaşı", s. 24.

"Turkmenmillihasabat"tan açıklanan istatistiklere göre, 2001 yılının ilk yarısında GSYİH 5.9 trilyon Manat olmuş 1999'un aynı dönemine nazaran % 10.4 olarak artmıştır.¹⁴

Şekil 1: Yıllara Göre Enflasyon Oranları

Türkmenistan hükümeti, ülkeyi ekonomik krizden çıkarmak için, doğal kaynaklarına ve ekonomik potansiyeline bağlı olarak, üç yön belirlemiştir: Enerji sektörü, tarım sektörü ve tüketim malları sektörü. İlk başlarda ülke refahının temelini enerji sektörünün sağlayacağı düşünülüyordu.

Enerji Sektörü

Orta Asya ülkeleri arasında en büyük doğal gaz rezervlerine ve en yüksek yıllık üretim kapasitesine sahip olan ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan'daki doğal gaz rezervleri, bölgedeki toplam rezervlerin % 5'ini oluşturmakta olup, tespit edilen toplam doğal gaz rezervleri yaklaşık 2.86-4.4 trilyon m³ civarındadır. Ancak bağımsızlıktan sonra üretim, ihracat imkanlarının da daralmasıyla bu rakam yarı yarıya azalmıştır. Bağımsızlıktan bu yana gaz üretimi 100 milyar m³'lerden, 15 milyar m³'e gerileyen Türkmenistan, 1999 yılında 22.9 milyar m³ gaz üretmeyi başarmıştır.¹⁵

¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.uza.uz/ca/20010413/004.html>.

¹⁵ T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri, Kasım 2000, s. 185.

Ülke ekonomisini çoğunlukla etkileyen faktörler, doğal gaz ve petroldür. Nitekim, 1997 yılı verilerine göre GSYİH'nin %13.4'ünü gaz endüstrisi sağlamaktadır. 19 Şubat 2000 tarihli Türkmen-Rus başkanları toplantısında Vladimir Putin, Türkmenistan'dan gaz alımlarını arttırmayı ve bu ilişkiyi uzun zamana yaymayı kabul etmiştir. İki ülke 2003 yılına kadar yıllık 20 milyar m³'lük değerden 50 milyar m³'lük değere ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Bu anlaşma her ne kadar Gazprom'un başkanı Rem Vyakhirev'le görüşülmüşse de, iki ülke başkanlarının ortak bir ücret üzerinde anlaşamaması nedeniyle imza aşaması gerçekleşmemiştir.¹⁶

1999 yılında Türkmenistan'ın İran'a Kurt Köy boru hattından göndermiş olduğu gaz miktarı 1.8 milyar m³'tür. İran ayrıca 2000 yılındaki gaz alımlarını 5 milyon m³'e yükseltmede Türkmenistan'la anlaşmıştır. İran'dan veya Afganistan'dan Pakistan'a veya Hindistan'a geçecek boru hatları projeleri halen gündemdedir.¹⁷

Türkmenistan'ın petrol ve gaz üretimindeki ana sorunu, ürettiği bu ürünleri dış pazarlara nasıl ihraç edeceğidir; Çünkü denize çıkışı olmayan bir ülke olmasından dolayı petrol ve gazı deniz yolu ile dış pazarlara satamamaktadır. Fakat "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Boru Hattı Projesi (Trans-Caspian Project,TCP)" nin Hazar'ın altı- Ermenistan ve Azerbaycan-Türkiye-Batı Avrupa Pazarı güzergahında ilerlemesi sayesinde Türkmenistan'ın bu sorunları aşacağı düşünülmektedir. Ancak Türkmenistan'ın bu projede de diğer projelerinde karşılaştığı finansal destek sorunlarıyla karşılaşması muhtemeldir. Diğer bir proje olan Rus-İtalyan Mavi Akım Projesi Rusya'dan Türkiye'ye gaz nakletme amaçlı olup adı geçen projeye rakip olabilir niteliktedir. Fakat Batı Avrupa gaz talebinin kısa dönemli olması ihtimali ve Türkiye'nin talebinin de artmayabileceği düşünülürse iki ayrı boru hattı rotasının gerekli olup olmadığı soru konusu olmaktadır.¹⁸

İstatistiklere bakıldığında ülke doğal gaz üretiminin yıllar içinde azaldığını görmekteyiz. Ülke petrol üretimi ise petrol dağıtımının daha kolay ve tüketiminin daha yoğun olması nedeniyle küçük değişimler göstermektedir.

¹⁶ Aleksandr Sobyenin, "Rossiya Mojët Uçavctvovat V Transportnih Proyektah Turkmenistana", <http://www.transcaspian.ru/cgi-bin/web.exe/rus/18893.html>, 21 Ağustos 2001.

¹⁷ Mihail Pereplesin, Yegor Yaşın, "Ne Gazom Yedinim: Turkmenistan Sohranayet Liderstvo Po Rostu Valovogo Vnutrennego Produkta", *Nezavisimaya*, 20 Ağustos 2001.

¹⁸ Mihail Pereplesin, Eduard Petrov, "Davleniye SŞA Na Turkmeniyu", *Nezavisimaya*, 26 Şubat 2000.

Tablo 11: Enerji Üretimi, Tüketimi ve İhracatı

	1995	1996	1997	1998	1999
Gaz (milyar m³): Üretim	32.26	35.18	17.32	13.25	22.9
Eski SSCB'ye ihracat	22.56	24.33	6.52	0.0	8.7
İran'a ihracat	0.0	0.0	0.0	1.8	1.8
Yerel tüketim	9.70	10.85	10.85	11.48 (a)	12.4 (a)
Petrol (milyon ton): Milyon ton	4.4	4.1	5.4	6.6	7.4
Varil/gün (b)	88.233	83.273	108.434	132.530	148.594
Elektrik (m kws): Üretim	10.500	9.905	10.076	9.200	7.840 (c)
İhracat	1.003	1.488	1.467	1.248	veri yok

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Turkmenistan Country Profile, 200.
a: EIU tahminleri, b: EIU hesaplamaları, c: Ocak-Ekim.

Tarım Sektörü

Ülkede sulama yöntemleri etkin olmadığı ve modern makine, araç ve gereç kullanılmadığı için tarım alanında verimlilik düşüktür. Tarım üretiminin büyük bölümü "kollektif çiftlikler" anlamına gelen "kolhoz" ve devlet çiftlikleri anlamına gelen "sovhoz"larda yapılmaktadır. Özel şahısların ellerindeki araziler genelde küçük olduğu için ekonomiye katkıları henüz istenilen noktada değildir. Toprağın, üretim araçlarının ve hayvanların kolhozun malı olduğu işletme tipinde, elde edilen gelirler, kolhoz üyeleri arasında emeğin niteliğine göre bölüştürülmektedir. Sovhozlar ise, devlet tarım işletmeleridir. Son yıllarda sovhoz ve kolhoz arazileri kiraya verilmeye başlanmıştır.¹⁹

Son yıllarda hükümet tarım sektöründeki reformlara öncelik tanımıştır. Çiftçilere uzun vadeli krediler sağlanmaktadır. Merkez Bankası 1998 yılında çiftçilere gerekli makine, teçhizatı satın alabilmeleri için yaklaşık 73 milyon ABD doları tutarında bir kredi açmıştır.²⁰

Türkmenistan'da en önemli tarımsal ürün pamuktur. Buğday ise ikinci sırayı almaktadır. Güneybatıda Hazar kıyısıyla İran sınırına yakın kesimde sulamaya açılan alanlarda turunçgiller, hurma, şeker kamışı yetiştirilmektedir. Ülkenin en önemli tarımsal ihraç ürünleri; pamuk,

¹⁹ T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, s. 179.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.turkcumhuriyetleri.gov.tr>.

susam, antepfıstığı ve ipektir. Hayvan varlığının çoğu koyun ve keçiden oluşmakta, yem yetersizliği nedeniyle hayvancılık gelişmemektedir.

SSCB döneminde uygulanan merkezi planlamayla belirli bir ürün yetiştirilirken aynı ürünün işlenme, değerlendirilme ve pazarlanması ile ilgili hizmetler de başka bir ülkede gerçekleştirilmekteydi. Bu uygulama ürün ile onu işleyen ve girdi sağlayan sanayi arasındaki bütünleşmeyi engellemiştir. Dolayısıyla teknoloji de yenilenemedi. Teknolojik yetersizlikler ve halkın yalnızca birincil ihtiyaçlarının karşılanmasının amaçlanması nedenleriyle kalite ikinci plana itilmiş, ürünlerin işlenmesi, pazarlanması ve dağıtımında eşgüdüm eksikliği ortaya çıkmıştır.

Pamuğun ekonomi için önemli bir gelir kaynağı olması sebebiyle tarım sektöründeki kamu kontrolü devam etmekte ve serbestleştirme süreci minimum düzeyde seyretmektedir. Hükümet tekstil ve giyim sanayiini desteklemek suretiyle pamuk sektöründeki katma değeri ve istihdamı artırmaya çalışmış ancak, bu yolla şimdiye kadar yabancı firmaları teşvik etmiştir. Tarım sektörü halihazırda en önemli istihdam kaynağıdır.

Hükümetin tahıl üretiminde uyguladığı "kendi kendine yeterlilik" politikası neticesinde 1993-1998 yılları arasında tahıl üretimine tahsis edilen toprak yüzölçümü 259 bin hektardan, 650 bin hektara çıkmış ve üretim %150 artış göstermiştir. Yüksek destekleme fiyatları ve iyi hava koşulları, kendi kendine yeterlilik hedeflerinin tutturulamadığı dört yılı müteakip, 1998 ve 1999 yıllarında büyük tahıl hasılatın elde edilmesi sonucunu vermiştir. 1999 tahıl hasadının tohum kalitesini düşüren sarı kurt zararlısından etkilenmiş olması, 2000 yılı hasadının oldukça düşük olması beklentilerine yol açmıştır.²¹

1997 yılı verilerine göre tarım sektörü ülke işgücünün %46.8'lik önemli bir bölümünü kapsamına rağmen toplam yerli üretimin sadece %9.5'lik bölümünü gerçekleştirebilmiştir. Sulama imkanlarının yetersizliği, kuraklık, teknik bilgi eksikliği gibi nedenler dolayısıyla üretim düşük olmaktadır. Nitekim, hedeflenmiş değerler ile üretim sonrası elde edilen değerler arasında farklar mevcuttur. Yerel bilgi kaynaklarına göre, resmi görevliler hedeflerine ulaşabilmek için ucuz Türkmen petrolünü Özbekistan pamuğu ile değiştirmektedirler.²²

1997 yılına kadar pamuk, en önemli ihraç kalemi ve gazdan sonra GSYİH'ya katkıda bulunan ikinci sektördür. Ancak; 1996 yılında hasılatın çok düşük düzeyde gerçekleşmesi pamuk ve pamuğa dayalı

²¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ishad.com.tr/Detail.asp?ctg=8&Article=176>.

²² Murat Yemutbayev, "Şkola Sobstvennikov Saparmurata Turkmenbaşı", *Ogonyok*, Sayı: 2, Şubat 2001.

ürünlerin ihracatını önemli ölçüde azaltmış olup, ihraç kalemleri ve GSYİH içinde pamuğun payını 3. sıraya düşürmüştür. 1997 ve 1998 yıllarında pamuk üretiminde artış görülse de 1990'ların ilk yarısındaki üretim seviyesine henüz ulaşamamıştır. Pamuğun önemli bir vergi kaynağı olması ülke hükümetinin tarım sektöründe kontrolü devam ettireceği ve en düşük seviyede özelleştirme yapılacağı anlamına gelmektedir.²³

Tarım Sektörünün Üretimdeki Yeri (%):

1994	1995	1996	1997
9.0	6.4	6.4	9.5

Türkmenistan tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinde, ithalatçı bir ülkedir. Halen dış alımların büyük bir bölümü, başta Rusya Federasyonu olmak üzere BDT ülkelerinden yapılmaktadır. Ülke, Kazakistan ve Ukrayna'dan un satın almaktadır. Bu durum Türkmenistan'ın kendini ekmek kıtlığından korumaya çalıştığını göstermektedir. Ülkede tarımsal ürünlerin işleneceği fabrikalar veya saklanacağı soğuk hava depolarının talebi karşılayamamasından ve ürünlerin çeşitsizliğinden ülkenin ithalat harcamalarının %18.9'unu yiyecek maddeleri kapsamaktadır.

Ancak, Türkmenistan'ın BDT dışı ülkelerden yaptığı dış alımların giderek artması beklenmektedir. Türkiye bu ülkeye turuncğil meyveleri, tüketim alışkanlığı yaratılabilirse baklağiller, unlu mamuller, kuru meyveler, meyve-sebze konserveleri, margarin, sigara gibi çok çeşitli ürünleri satma potansiyeline ve deneyimine sahiptir.

Tarım üretiminde görülen düşüşler, ciddi reformların başlatılması ihtiyacını gündeme getirdi. Devletin tarım alanında yapacağı reformlarla ilgili koordinasyonu sağlamak için Tarım Bakanlığı bünyesinde bir Reform Merkezi kuruldu. Yeni yapılan uygulama ile kârlı olmayan devlet arazileri "A.Ş." şirketlere, çiftçi arazilerine dönüştürülmeye başlandı. Çiftçilere kira ya da özel mülkiyet için toprak dağıtıldı. 1994 yılında 4.000 kişi 80.000 hektardan fazla arazi aldı. Bununla birlikte süreçte birtakım sıkıntılar da yaşandı ve istenilen hıza ulaşamadı.

Bunun sonucunda Türkmenistan, tarım yatırımlarına yabancı ve yerel müteşebbisleri çekmeye çalışmaktadır. Özellikle Türkiye'nin yanında Hollanda, Almanya ve İsviçre firmalarının tarım işletmeciliğine yönelik başlattıkları yatırımlar dikkat çekicidir.

²³ Muhamaedgeldi Berdiyev, "Osobennosti Agrarnih Reform V Turkmenistane", s.27.

.....
: **Türkmenistan, üretim**
: **düşüşüyle birlikte,**
: **ihtiyaç duyduğu tarım**
: **ürünlerini daha yakın**
: **olan İran'dan ve**
: **Türkiye'den temin etme**
: **yoluna gitmişti.**
.....

Türkmenistan, üretim düşüşüyle birlikte, ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerini daha yakın olan İran'dan ve Türkiye'den temin etme yoluna gitmiştir.

Devlet Başkanı Türkmenbaşı tarafından 1997 yılı Nisan ayında açıklanan ve özelleştirmede önemli adımlar atmaya hedefleyen "1000 Gün Maksudnamesi" adı verilen

programda tarıma da yer verilmiştir. Buna göre 1996 yılında ciddi düşüş göstererek 480.000 ton olan buğday hasadının 2000 yılına girildiğinde 1.200.000 tona, pamuk üretiminin ise 1.500 bin tona ulaştırılması hedefleniyordu. Program ayrıca toprak reformunu ve sulama sistemi içindeki Karakum Kanalı sularının en etkin biçimde kullanılmasını amaçlıyor.²⁴

Program çerçevesinde devlet, yerel tarımsal üreticilere ve işadamlarına makine teçhizat alımları ve küçük tesisler kurmak için 20 milyon dolara kadar tarımsal kredi vermiştir. 1 Şubat 1997'de yapılan bir değişiklikle de çiftçiler gelir vergisi ve KDV'den muaf tutulmuştur.

Tüketim Malları Sektörü

Ülke imalat sanayii, eski SSCB döneminden kalma fabrikalarla yürütülmeye çalışıldığından verimsizdir. Gaz sektörü dışında yerel endüstrideki katma değer azdır. Bu açıdan bakıldığında, ülkeye yapılacak yatırımların katma değeri arttıracak nitelikte olması ülke ekonomisi için oldukça önemlidir.

İmalat sanayiinin başlıca gelişmiş dalları: Halı, kilim, pamuklu ve yünlü giysilerdir. İpekböceği de gelir getiren diğer bir üründür. Ancak son yıllarda Türkmenistan'ın sanayi potansiyeli mineral ve tarımsal hammaddelerin işlenmesi alanında gelişim göstermiştir.

Gıda üretimi yurtiçi talebini karşılayacak düzeyde olmadığından; tahıl ihtiyacının 2/3'ü, süt ihtiyacının yarısı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Tarımda üretim düşüşünün en önemli sebebi SSCB döneminden kalan metotların henüz uygulamadan tamamen kaldırılamaması ve özelleştirmenin henüz tamamlanamamış olmasıdır. Buradaki bir başka

²⁴ Adalet Nuraddin Oglı Djabiyev, "Ekonomika Turkmenistana: Puti İ Napravleniya Razvitiya", *Tsentralnaya Aziya İ Kavkaz*, Sayı: 9, 1997, s. 7.

önemli nokta da Rusya'dan sağlanan yakıt ve tarımsal makine miktarının eski düzeyin altında kalmasıdır.²⁵

Gıda sanayii üretimi içinde et ve mamulleri, un ve mamulleri, süt ve mamulleri ilk sırada yer almaktadır. Türkmenistan'da gıda sanayii işletmeleri sayısı 1980'den itibaren önemli ölçüde artış göstermiştir. Bunun başlıca nedeni iç piyasada düşük olan gıda sanayii ürünleri talebinin artışı ve ihtiyacın yurt içinden karşılanmasının istenmesidir. Bu durum, özel teşebbüs için gıda sanayiinin önemli bir yatırım alanı olduğuna işaret etmektedir.²⁶

Gıda sektörünün geliştirilmesi gereken bölümleri; mandıra, kesimhaneler, bira, konserve ürünleri, meyve ve sebzedir.

Ticaret Odası, gıda ambalajlama sanayiini geliştirerek üreticinin tüm gıda üretimini hasattan paketlemeye kadar tamamen gerçekleştirmesi amacındadır.

1997 yılı verilerine göre, ülke nüfusunun %11.2'si imalat sanayiinde çalışmaktadır. 1999 Ocak - Nisan döneminde sanayi üretimi %16 artmıştır.²⁷

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine önem verilmele beraber, bu tip işletmelerin özellikle yabancı yatırımcılar tarafından satın alınmasına imkan sağlanmasına çalışılmaktadır.

Yabancı Yatırım

Ekonomide oluşturulan dinamizm ile çeşitli alanlarda sermaye politikası izlenebilmektedir. Son yıllarda yatırım büyüklüğü açısından petrol ve doğal gaz ön plana çıkmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan'da petrol, doğal gaz ve pamuğun işletilmesine dayanan bir ekonomik yapı hakimdi. Ülke, dünyanın 10. büyük pamuk üreticisi konumundadır. Bugün hükümet, ekonomiyi çeşitlendirmek için yollar aramaktadır. Yeni havaalanları gibi altyapı yatırımlarına, yabancı yatırımcıları çekmek için öncelik verilmektedir.

İstikrar, zengin hammadde kaynakları, yabancı yatırımların korunmasını sağlayan müsait hukukî ve iktisadî altyapı, yabancı ülkeler ile ticarî ve iktisadî işbirliğine hız verilmesi için koşullar yaratmıştır.

²⁵ Adalet Nuraddin Oglı Djabiyev, "Ekonomika Turkmenistana: Puti İ Napravleniya Razvitiya", s. 9.

²⁶ Muhamedgeldi Berdiyev, "Osobennosti Agrarnih Reform V Turkmenistane", s.29.

²⁷ Eastern Europe, Russia and Central Asia, Europa Publications, Londra, 2000, s. 520.

Bütün bunlara rağmen, ülkede vergi, işgücü, sağlık ve güvenliğe ilişkin kanunî düzenlemeler yeterli değildir. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında adapte edilen rüşvet karşıtı yasa, güncelleştirilmek amacıyla değişikliklere uğradıysa da yeterli olmaktan uzaktır. Yabancı sermaye, rüşveti ciddi bir sorun olarak görmektedir.

Ülkede Alman yatırımcıları ağırlıklı olup (24 ortaklık), ABD ve Rusya ikinci sırada (19 şirket) yer almaktadır. İngiltere (16 şirket) ve Türkiye (12 şirket)'de yatırımcı ülkeler arasında ön sıralardadır. Ticaret ve Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na göre, yabancı yatırımcılar toplam 48 milyon dolarlık yatırım yapmışlardır. 50 milyon dolarlık yatırım da sözleşmeler kanalıyla gerçekleştirilmiştir.²⁸

Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS), ülkenin sermaye ve teknoloji ihtiyacını karşılama açısından önemlidir. Öncelikli alanlar; gaz, telekomünikasyon, ulaştırma, endüstri, sulama sistemleri, ziraat yatırımları, tekstil ve sağlık sektörleri olarak tespit edilmiş ve Kasım 1995 yılında öncelikli 93 adet yatırım projesi belirlenmiştir. Enerji ve tarım sektörlerinde gerekli mali kaynağın sağlanması için de iki yatırım fonu oluşturulmuştur.

Yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeye çalışan yetkililer, yabancıların kârlarını serbestçe ülkelerine transfer etmeleri ve Merkez Bankası tarafından düzenli olarak yapılan kur belirleme seanslarında ortaya çıkan kurdan döviz alabilmeleri için gerekli düzenlemeleri yapmışlardır. Ancak döviz rezervleri son derece düşük olan Türkmenistan'da döviz işlemi yapmakta bu açıdan sıkıntılarla karşılaşılabilir. 1 Kasım 1993 tarihinde piyasaya sürülen Türkmen Manatı'nın 11 Haziran 1999'daki resmî kuru 1 USD = 5,200 Manat'tır. Yabancı şirketler yerel bankalardan döviz alım-satımı yapabilmektedirler. Ancak genel olarak Türkmen bankalarının gerek Manat, gerekse Dolar cinsinden likidite sıkıntısı çektikleri görülmektedir.²⁹ Yerel bankaların yabancı bankalarla (özellikle başlıca Amerikan bankaları ile) muhabirlik ve hesap ilişkisi bulunmasına rağmen döviz çeklerinin ve seyahat çeklerinin nakde çevrilmesi imkanı yoktur.

BDT ile İlişkileri

Türkmenistan, başlangıçta BDT ile olan ekonomik ilişkilerini yüksek bir seviyede tutmuş olmasına rağmen bu oranların yıllar geçtikçe

²⁸ Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. The Economist Intelligence Unit, Turkmenistan Country Profile, 2000

²⁹ Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000, s. 112.

azaldığını istatistiklere bakıldığında görülmektedir. Türkmenistan'ın BDT dışı ülkelerle ekonomik ilişkileri artmaktadır. Ancak yine de, BDT ülkeleri ana pazarı oluşturmaya devam etmektedir. 1994 yılında ülke ihracatının %76.7'sini BDT ülkeleri, %23.3'ünü BDT dışı ülkeler oluştururken 1997 yılında sırasıyla %59.3'e %49.7 gibi değerler elde edilmiştir. 1994 yılında Rusya'ya yapılan ihracat %6.3'ken 1996 yılında %62.4'e ulaşmıştır. Ancak bu durumun nedeninin Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna gibi BDT ülkelerine yapılan gaz satışlarının Rusya üzerinden olması dolayısıyla Rusya'nın toplamına eklendiği için meydana geldiği düşünülmektedir. 1994 yılının Rusya ile olan ithalat değeri toplamın %8.8'i iken 1997 yılında %10.0'dır. Türkmenistan'ın ihracatta ve ithalatta başlıca partnerleri ulaşım sorunları nedeniyle BDT ülkeleri olmaya devam etmektedir.³⁰

Türkmenistan'ın Toplam Ticaretinde BDT Ülkeleri Arasındaki Başlıca Partnerleri

İhracat	(%)	İthalat	(%)
Rusya	43.6	Ukrayna	14.9
Kazakistan	3.8	Rusya	10.0
Azerbaycan	3.8	Özbekistan	8.8
Gürcistan	1.4	Kazakistan	8.7
Özbekistan	0.7	Ermenistan	2.3
Diğer ^a	46.7	Diğer ^b	55.3

a: İran % 16.3; Türkiye % 6.7; İsviçre % 2.4; Hong Kong % 2.1; İngiltere % 1.3
b: Türkiye % 12.7; ABD % 8.8; Almanya % 4.8; İran % 3.9.

Türkmenistan 1994-1996 yılları arasında dış ticaret fazlası vermiş; ancak ihracatındaki aşırı düşüş nedeniyle 1997 ve 1998 yıllarında ithalat değerlerinin de azalmasına rağmen dış ticaret açığına engel olunamamıştır.

BDT ile ekonomik entegrasyona sıcak bakmayan Türkmen yönetimi, entegrasyona gidilebilecek uygun ekonomiler aramaktadır. 1991 yılından bu yana 1997 Şubat ayında Kazakistan'ı resmi olarak ilk kez ziyaret eden Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, burada Sovyet yönetimi döneminde 70 yıl Kazakistan ile ülkesinin yakınlaşmasını sağlayacak temellerin atılmadığını belirterek, Türkmenistan'ın öncelik-

³⁰ "Turkmenistan Rasstalsa S SNG. Bespovorotno", <http://www.smi.ru/2000/12/01/975689169.html>.

le Türkiye ile entegrasyona gitmek istediğini açıklamıştır. Türkmenistan ekonomisinin farklı olması yüzünden Kazakistan'la entegrasyonunun zor olduğunu söyleyen Türkmenbaşı, 5 yıl içinde Türkiye ile sanayi sektöründe 100'den fazla şirketinin kurulduğunu ifade ederken, Türkiye'deki modern ve yüksek teknolojiden istifade ettiklerini belirtmiştir.³¹ Ülkede faaliyet gösteren Türk özel sektörünün kurduğu sanayi tesisleri ve yaptığı faaliyetler, iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı özelliğe sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türkmenistan hiç bir Serbest Ticaret Antlaşması'na üye değildir. Dolayısıyla, BDT Gümrük Birliği'ne de üye bulunmamaktadır. İran ve Ukrayna, İran ve Ermenistan, İran ve Bangladeş, İran ve Filipinler, İran ve Hindistan'la üçlü ticaret antlaşmaları imzalamıştır. 1993'te Türkmenistan ABD ile En Çok Kayırlan Ülke Ticaret Antlaşması'nı imzalamış ve tasdik etmiştir. Ama buna rağmen ikili bir vergi antlaşması ve iki taraflı bir yatırım antlaşması henüz imzalanmamıştır. Türkmenistan Dünya Ticaret Örgütü'nün de üyesi değildir. Türkmenistan ABD'nin OPIC (Deniz aşırı Özel Yatırım Ortaklığı) ile bir antlaşma imzalamıştır. Her ne kadar Hazar üzerinden gaz boru hattı inşaatı ile ilgili bazı OPIC katılımları bekleniyorsa da, bugüne kadar Türkmenistan'da hiç bir OPIC aktivitesi yoktur.³²

Türkiye ile İlişkileri

Türkmenistan, Türk işadamlarının en faal olduğu ülkelerden bir tanesidir. Türkmenistan'daki Türk yatırımları daha çok "joint venture" şeklinde yapılmaktadır. Çok sayıda Türk firması, Türkiye'de bulamadığı ilgi ve imkanı orada bulmuş, orada büyümüştür. Türkmenistan'daki Türk firmaları daha çok inşaat, tekstil, turizm ve eğitim sektöründeki yatırımlarıyla kendilerini göstermektedirler. 1999 yılı itibarıyla ülkede sadece Türk yatırımcılara ait 57 firma, 213 proje, 4 Milyar 123 Milyon 642 bin dolarlık yatırım bulunmaktadır. Türkiye'yi 71 firma ile İran, 53 firma ile de Rusya takip etmektedir.³³

Devlet Başkanı S. Türkmenbaşı bu rakamın hızla yükseleceğini ve 2000 yılına kadar 5 milyar doları bulacağını söylüyordu. İşadamları, işçi, mühendis, öğretmen ve bunların aileleri toplandığında Türkmenistan'da yaşayan Türk sayısı 1999'da 7 bin kişiyi aşmıştır.

³¹ Kamenev, "Rossiya-Turkmeniya: Rasşirenije Ekonomičeskih Svazey", *Aziya / Afrika*, Sayı: 10, 2000, s. 48.

³² Morozova, "Turkmenistan: Ot Stabilnosti K Protsvetaniyu", *Aziya / Afrika*, Sayı: 12, 1997, s. 8.

³³ Daha Geniş Bilgi İçin bkz. <http://www.turkcumhuriyetleri.gov.tr>.

Ülkedeki inşaat sektörüne bakıldığında yabancı yatırımcılar arasında Türk firmalarının birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Türkmenistan'da bugüne kadar başlanılan ve maddi değeri 2.5 milyar dolara varan inşaat işlerinde 20'nin üzerinde ülkeden firma çalışıyor. Bunlar arasında Türk inşaat firmaları çoğunluğu teşkil etmektedir.³⁴

Aşgabat Havaalanı yeni terminal binası Türkiye'den "Alarko" nun taahhüt şirketi ALSİM ile İngiltere'nin John Laing International firması arasında kurulan ortak girişim tarafından tamamlandı. Terminalin 25 Ekim 1994'teki açılışına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı da katıldı.

Temelsu Mühendislik firması, Türkmenistan için büyük önem taşıyan Karakum Su Kanalı'nın uzatılması ile ilgili teknik projeyi tamamlayıp, Türkmenistan Hükümetine teslim etmiştir. Kanalin Kazancık – Kızıletrek arasında yapılması planlanan yeni bölümünün uzunluğu 270 km olacaktır. Bu bölümün inşa edilmesi ile birlikte, 6,000 hektarlık toprak sulanabilecek, 28,000 hektarlık alan ise rehabilite edilecektir. Proje ayrıca 18,000 hektarlık bakir alanın tarıma açılmasını da sağlayacaktır. Temelsu firması projeyi 1993 yılında İslam Kalkınma Bankası'nın Türkmenistan'a sağladığı hibe ile tamamlamıştır.³⁵

Türkmenbaşı Rafinerisi'nin modernizasyonunda yer alacak olan Türk firması GAMA, Aşgabat şehrinin altyapısını yapmak üzere Aşgabat Valiliği ile anlaşmıştır. GAMA, 150 milyon dolarlık bu projeden başka Türkmenistan Petrol ve Gaz Bakanlığı binası ile bir spor kompleksinin inşaatını da gerçekleştirecektir. Bir diğer Türk firması T&T de Özbekistan'ın Aşgabat Büyükelçiliği inşaatını bitirmiştir.³⁶

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) da Türkmenistan'la hidrokarbon kaynaklarının keşfi ve işletilmesine ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. 28 Ağustos 1996 tarihinde Aşgabat'ta varılan antlaşmaya göre TPAO 19.000 km²'lik bir alanda hidrokarbon kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi konusunda jeolojik ve ekonomik çalışma yapma hakkını elde etmiştir.³⁷

Türkmenistan, Türkiye'ye yaptığı ihracatı 1995 yılında arttırmıştır. Bununla birlikte ithalâtında kısmen bir azalma gözlenmektedir.

³⁴ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.deik.org.tr/main/iskonseyleleri.html>

³⁵ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.igeme.org.tr/TUR/stat/grup.asp>

³⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 263.

³⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s. 205.

Türkiye'den yaptığı ithalât 1994 yılında 84 milyon 317 bin dolar iken, bu rakam 1995 yılının sadece ilk 10 ayında 45 milyon 44 bin dolara gerilemiş, yıl sonunda da 56 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Yaptığı ihracât ise 1994'te 65 milyon 562 bin dolar olurken, 1995'in ilk 10 ayında 105 milyon 674 bin dolara yükselmiştir. Yıl sonunda da rakam 112 milyon dolara çıkmıştır.³⁸

1992 yılında 7.3 milyon dolar düzeyinde olan Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı 1993 yılında yaklaşık olarak 12 kat artarak 83.8 milyon dolara yükselmiş, ancak 1995 yılında 56 milyon dolara kadar düşmüştür. 1994 yılına göre 1995 yılında makine sanayii ürünlerinin ihracatında gerileme meydana gelmiş, dokumacılık ve gıda sanayii ürünleri ise ihracatı artan kalemler içinde yer almıştır.

Türkmenistan'dan yapılan ithalat ise 1992 yılında 21.2 milyon dolar iken, 1995 yılında 5.3 kat artarak 11.8 milyon dolara ulaşmıştır. 1995 yılı ithalatının da, 1994 yılı ile karşılaştırıldığında 46.3 milyon dolar artış gösterdiği, bu değer 41.9 milyon dolarlık bölümünün ise bu ülkeden alınan pamuk miktarındaki artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Türkmenistan'dan ithal edilen pamuk 1994 ve 1995 yılları toplam ithalatının %90'ını teşkil etmektedir.³⁹

Türkiye'nin Türkmenistan'a Olan İhracat ve İthalatı

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İhracat	7,28	83,88	84,15	56,28	127,12	117,53	95,81	106,62
İthalat	17,19	76,89	65,55	111,82	99,89	72,60	41,99	67,02
Toplam	24,47	160,77	149,71	168,1	227,01	190,13	137,8	173,64

Kaynak: TİKA, 2000

1995 – 1999 yılları arasındaki Türkiye-Türkmenistan dış ticaret ilişkisine baktığımızda gözen çarpan şey, Türkiye'nin Türkmenistan'a olan ihracatı her sene artmakta olduğudur. Nitekim, Türkiye'nin Türkmenistan'la olan ticari dengesi 1997, 1998 ve 1999 yıllarında artış gösterip, -2.9'dan yaklaşık 39.6 milyon dolara yükselmiştir.⁴⁰

Türkmen dilinin Azeri dilinden sonra Türkçe'ye en yakın dil olması iki ülke vatandaşları arasındaki ilişkilerin daha da ileri seviyede olması-

³⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ishad.com.tr/Detail.asp?ctg=8&Article=176>.

³⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.deik.org.tr/main/iskonseyleleri.html>

⁴⁰ <http://www.ishad.com.tr/Detail.asp?ctg=8&Article=176>.

nı sağlamaktadır. Türkmenlerin, Türk vatandaşlarının Orta Asya'da tercüman yardımı olmaksızın anlaşabildiği tek halk olduğu söylenebilir.

Türkiye'den Türkmenistan'a olduğu gibi son zamanlarda Türkmenistan'dan Türkiye'ye az da olsa bir sermaye akışı gerçekleşmektedir. Türkmen girişimcilerinin bugüne kadar Türkiye'ye kurmuş olduğu ortaklık sayısı 6 olmuş, bu yolla gelen sermaye tutarı da 21.4 milyar TL'yi geçmiştir. Türk Cumhuriyetleri arasında Azerbaycan ve Kazakistan'dan sonra en fazla sermaye girişi Türkmenistan'dan gerçekleşmiştir. Bu da Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkilerin diğer cumhuriyetlere nazaran daha iyi bir noktada olduğunu göstermektedir.

İki ülke arasında ticarete en önemli sorun ulaşım problemidir. Türkiye ile Türkmenistan arasında direkt bir ulaşım hattının olmaması ülke ile yapılan ticaretlerde zorluklar yaşanmasına yol açmaktadır. Özellikle İran üzerinden geçişlerde güvenlik ve diğer bazı sorunlarla karşılaşıldığı için ülkeye yapılan ticaret cazip olmamaktadır. Diğer taraftan Türkmenistan'ın Türkiye'ye vize uygulaması, ticareti engelleyen diğer faktördür. Bunların yanı sıra birçok defa hiçbir gerekçe olmadan Türkmenistan'da çalışmakta olan Türk vatandaşlarının vizesini uzatmakta ve mevcut işlerin aksamasına sebebiyet vermektedir.

Zira, son zamanlarda Türk işadamlarına karşı anlaşılabilir bir tutum sergilenmektedir. Sekiz Türk firmasının ülkeyi hemen terk etmesi istenmiştir ki bunlar arasında Türkmen liderinin vatandaşlık pasaportu ve değişik hediyelerle onurlandırıldığı iş adamları da bulunmaktadır.

Sonuç

Türkmenistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle ülkede ekonomik durumunun ve yaşam standartlarının çok düşük, idari sistemin ise zayıf olduğu görülmektedir. Türkmenistan hükümetinin Türkmenbaşının liderliğinde XXI. yüzyıla ekonomisi gelişmiş bir ülke olarak girebilmesi için tüm yetenek ve çabalarını kullanmaları gereklidir. Türkmenistan ülkenin doğal kaynaklarına ve ekonomik özelliğine bağlı olarak, üç yön belirlemiştir: Enerji sektörü, tarım sektörü ve tüketim malları sektörü. Ülke ekonomisi çoğunlukla doğal gaz ve pamuk üretimine bağlıdır. İstatistiklere bakıldığında ülkede doğal gaz üretimi her yıl daha da azalmaktadır. Denize çıkışı bulunmayan Türkmenistan

.....
 : **Türkiye ile Türkmenistan**
 : **arasında direkt bir ulaşım**
 : **hattının olmaması ülke** :
 : **ile yapılan ticaretlerde** :
 : **zorluklar yaşanmasına** :
 : **yol açmaktadır.** :

için ana sorun, doğal gaz ve petrolü dış pazarlara nasıl ihraç edeceğidir. Doğal gaz ihracatı Rusya üzerinden geçen boru hattı aracılığıyla yapıldığından, Rusya'ya olan bağımlılığundan kurtulmak isteyen Türkmenistan, alternatif ihracat yolları bulmaya çalışmaktadır. Bunun için, Türkmenistan, Afganistan sorununun BM aracılığıyla çözüme ka-

.....
: **Doğal gaz ihracatı Rusya**
: **üzerinden geçen boru**
: **hattı aracılığıyla**
: **yapıldığından, Rusya'ya**
: **olan bağımlılığundan**
: **kurtulmak isteyen**
: **Türkmenistan, alternatif**
: **ihracat yolları bulmaya**
: **çalışmaktadır.**
.....

kazanmak olduğu bilinmektedir. Türkmenistan bu çerçevede, Afganistan'da istikrarın tesis edilmesi halinde Afganistan ve Pakistan yoluyla doğal gaz ve petrol boru hatlarının döşenebileceğine inanmakta ve Taliban'ın söz konusu beklentisini karşılayabilecek bir oluşum şeklinde algılamaktadır.⁴¹ Türkmenistan, Afganistan sorununda bölgedeki "tarafsızlık statüsü" iddiası çerçevesinde tüm Afgan gruplarına eşit mesafede bulunduğunu belirtmektedir.

Türkmenistan pazar ilişkilerine göre yönlendirilmiş ekonomik reformları derinleştirme aşamasındadır. Türkmenistan gelişmeye açık ekonomisine ve yeni ekonomik mekanizmaları benimseyen kişilere bağlı olarak "aşamalı ekonomik reformu" strateji olarak benimsemiştir. Ekonomik reformun her aşamasında hükümetin öncelikleri makro ekonominin güçlendirilmesi, ekonominin büyümesi ve sosyal güvenlikle beraber yüksek istihdam olarak belirlenmiştir.

Yabancı sermaye, ülkenin petrol ve gaz üretimini arttırmayı amaçlamaktadır. Ancak, hukuki çerçevenin oluşturulmamış olması ve ihracat pazarlarına ulaşmadaki zorluklar yabancı sermayeyi engellemektedir. Rus boru hattına bağımlılık, bu sektörde gelişmeyi engellemektedir.

Her ne kadar serbest pazar ekonomisine hızlı bir geçiş yaşanmıyorsa da, Türkmenistan'ın makro ekonomik reformları, iş ve yatırım ortamını geliştirmektedir. Reform programındaki ana hedefler, serbest pazar

⁴¹ Saule Baycaun, İdris Bal, "Orta Asya Ülkeleri Taliban'a Yaklaşıyor Mu?", *Stratejik Analiz*, Sayı 9, s 52.

ekonomisine geçiş ve ekonominin yeniden yapılandırılmasıdır.

Ancak, ülkede var olan otoriter rejim ve bürokrasinin fazlalığı, nihai kararların Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov tarafından alınması serbest pazar ekonomisine geçişte ve ekonominin gelişmesinde çok ciddi birer engel oluşturmaktadır.

Her ne kadar Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov tarafından ileri sürülen "İkinci Kuveyt" hedefine şimdilik ulaşamadıysa da, mevcut sorunların aşılmasıyla ve ülkenin doğal kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılmasıyla ülke, ileride amaçladığı hedefe ulaşacak gibi görünmektedir.

.....
**Ülkede var olan otoriter
rejim ve bürokrasinin
fazlalığı, nihai kararların
Devlet Başkanı
Saparmurat Niyazov
tarafından alınması
serbest pazar
ekonomisine geçişte ve
ekonominin gelişmesinde
çok ciddi birer engel
oluşturmaktadır.**

.....